

Отже, процес формування фразеологічної семантики інтегрує результати інтелектуально-емоційного образотворення. Трансформація семантичної структури власних назв від гіпосемантизації до гіперсемантизації і переорієнтація їх на виконання вторинної функції виразно демонструє динаміку лінгвокреативного процесу крізь призму соціально-суб'єктивної оцінки.

Література

1. Алефіренко М.Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики // Мовознавство. – 1988. – №5.
2. Буслаев Ф. Русская народная поэзия: В 2 т. – СПб., 1861. – Т. 1.
3. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Отв. ред. акад. Б.А.Серебренников. – М., 1988.
4. Руденко Д.И. Собственное имя в контексте современных теорий референции // Вопросы языкознания. – 1988. – №3.

О.М.Петрик

Віддієслівні іменники опрeдметненої дії: структурно-морфологічний аспект

Механізми творення похідного слова та складні словотвірні взаємозв'язки між частинами мови й синтаксичними одиницями (словосполученням і реченням) найповніше відображаються в найчисленнішому семантико-граматичному класі слів – іменникові. Значну частину похідних складають девербативи, що належать до словотвірної категорії опрeдметненої дії. Вона принципово відрізняється від інших: суб'єкта дії, суб'єкта стану, знаряддя дії, локатива, які базуються на семантико-синтаксичному значенні іменникового непрeдикатного компонента [2, с. 28].

Словотвірна категорія опрeдметненої дії спирається на значення дії, процесу та стану дієслівних прeдикатів. Інший у неї і механізм формування. Перетворення дієслова в іменник пов'язане із вживанням базового речення, зокрема його прeдикатного компонента. Дієслово при актуальному членуванні переміщується з позиції реми в позицію теми, при цьому відбувається конденсація висловлювання і водночас утворення віддієслівного іменника [1, с. 143], напр.: / **дихає** гаряче море й **дихання** своє шле назустріч його золотим бризкам (Остап Вишня); Багацько вчених (між іншим, і дуже вчений київський

Шульгін) **запевняють**, що слово "антанта" є французьке і визначає собою нібито згоду... Але **запевнення** це цілком безпідставне (Остап Вишня). Остаточно **падали**, що ніяка сила – ні земна, ні небесна – не в силі вже була спинити **падіння** того, дуже бажаного й дуже мудрим віщунами провіщованого (Остап Вишня).

Відмінна в них і ономасіологічна структура, оскільки їхню ономасіологічну базу становить ономасіологічна категорія, яка не входить у предметну сферу власне-іменника. Похідні ґрунтуються на ономасіологічній категорії іншої частини мови – дієслова. Саме дієслова функціонують як назви дій, процесів та станів [4, с. 143].

На парадигматичному рівні ця протиставленість також чітко окреслюється. Вона зумовлена тим, що, на відміну від інших словотвірних категорій, віддієслівні іменники опредметненої дії не відносяться до якогось конкретного денотата, а є абстрактними назвами дій. Саме цим пояснюється той факт, що від процесуальних назв не творяться (або лише обмежено творяться) форми множини. Причому зауважимо, що коли в одному абстрактному іменнику опредметненої дії поєднується і якесь конкретне значення (результату дії, суб'єкта дії, об'єкта дії, місця дії), то іменник, уживаючись у цьому факультативному конкретному значенні, форми множини може творити вільно. Напр.: *Сьогодні в притулку облишено всю іншу роботу – і прання і вишивання* (О.Донченко) – опредм. дія // *Як же їх обдарили подарками, усе хустками хорошими і вишиваннями, і платками шовковими, так вони і замовкли* (Г.Квітка-Основ'яненко) – результат дії; *Й поцілунки труїли солодким укусом* (Є.Маланюк) – опредметнена дія // *Укуси* комах можна обробляти й розчином оцту, розведеного наполовину з водою (З газети) – місце дії (локатив); *Колись-то Лебідь, Рак та Щука Приставить хуру узялись. От троє разом запряглись, Смикнули – катма ходу...* (Л.Глібов) – опредметнена дія // *Величезний хід* той суне, суне тихо, наче мла (І.Франко) – суб'єкт дії // *Мені дали дуже гарну, чисту, навіть розкішну кімнату з окремим ходом* (М.Коцюбинський) – локатив.

Не мають форм множини віддієслівні іменники опредметненої дії (інтенсивно-процесуальні назви), утворені за моделями:

- **"ДО** (дієслівна основа) **+ ня"** (біготня, возня, гризня, метушня, гуркотня, колотня, скрекотня, гавкотня), які утворені від основ неперехідних (у тому числі й зворотних) безпрефіксних дієслів: *Аж ось незабаром стукотня, біготня* (Г.Квітка-Основ'яненко). За цією ж моделлю утворений іменник *борня*, що має урочисте забарвлення: *Не вбито нас. О, стократ – ні! – Чом не прийняли смерть в борні?*(Є.Маланюк).

- **"ДО + нина"**, де деривати утворені від неперехідних (грюканина, блуканина, ляпанина), зворотних (хапанина, штурханина, штовханина), рідше перехідних (шуканина, різанина, писанина, читанина, тріпанина) безпрефіксних дієслів: *Діди йшли попереду з сітками і хлопчачками дуже повільно, ніби на звичайну нічну рибну ловлю, і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків, – одним словом, увесь німецький фейєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім (О.Довженко).*

- **"ДО + неча"**. За цією моделлю утворюються іменники від безпрефіксних основ недоконаного виду неперехідних або зворотних дієслів (стукотнеча, тріскотнеча, торохнеча, цокотнеча; колотнеча, товкотнеча, клопотнеча): *Колотнеча в Кайдашевій сім'ї не переставала (І.Нечуй-Левицький); Така спірка, така ворожнеча ніколи між ними не втихає, щодня вони за що-небудь та й погризуться (Панас Мирний).*

- **"ДО + нява"**, де функціонують безпрефіксні основи недоконаного виду неперехідних (крикнява, гуркотнява, ревнява) та зворотних (тиснява) дієслів: *Хвора і одноока тепер Нерпа і Рушай зчинили раптом радісну гавкотняву (І.Багряний); Міська гуркотнява, дражливі дзвінки, торохкотіння, метушня – все лишилось десь за мною (С.Васильченко).*

- **"ДО + ика"**, непродуктивна й нерегулярна модель, за якою утворено лише два іменники: *пятика, гулятика: З-за великої печі висунулася бліда, скулена постать, що сиділа там уже кілька хвиль, всунувшись до шинку затильними дверми з сіней і не спостережена ніким серед гамору і пятики (І.Франко).*

Не творять форм множини також віддієслівні іменники опрідметненої дії, утворені за моделями:

- **"ДО + ок"** (варіант "ДО + нок"), яка включає як префіксальні основи дієслів (обрахунок, порятунок, відпочинок, розвиток), так і безпрефіксні (кидок, гудок, гребок, грабунок): *Влучний кидок гранати, і вибух перед автомашиною здивив її і поклав боком у рівчак (Д.Бедзик); Умови для мого розвитку були підходящі (Остап Вишня); Цілі села тоді потопали, шукаючи собі порятунку (Остап Вишня); Леся, викрутившись із того сватання, зникла в світлині і не ввійшла на вечерю; а послі вечері порозходились на спочинок (П.Куліш).*

- **"ДО + 'ба"** (варіант "ДО + оба"), де твірними є безпрефіксні дієслова недоконаного виду (клятьба, мінба, лічба), виняток – похвальба: *Журба мене, моя мати, скоро з ніг ізвалить (П.Куліш);*

По короткій **боротьбі** він здався (І.Багрянний); Пробуваючи на **службі** в панів, вона набралась од їх чимало пишання (І.Нечуй-Левицький).

- "**ДО + іт**", деривати утворені від безпрефіксних дієслів недоконаного виду (цмокiт, крякiт, тьохкiт, муркiт, гуркiт, бренькiт, плюскiт, дзенькiт): *Любив (дiд – О.П.) плескiт води весняної (Остап Вишня); Брязкiт зброї. Досвітній вiтер. Поле бою. Простiр. Синь. (Є.Маланюк).* Проте інколи відбувається сплутування іменників, утворених за такою моделлю, та іменників на -іт, утворених способом нульової афіксації (рокiт, клекiт, лоскiт, стрекiт, джеркiт). На думку П.Олексенка, до дієслів, які, приєднавши суфікс -іт, переводять свої значення під граматичну предметність іменника, належать передусім ті, які виражають постійно здійснювану дію лексично, а не за допомогою суфіксів -ота-, -оті-. Це дієслова, які передають звукові вияви істот та різних предметів (машин, пристроїв, приладів, систем тощо) [4, с. 159]. Від них зовсім не утворюються дієслова за допомогою суфіксів -ота-, -оті-, що вказують на ритмічну повторюваність дії, пор.: *кряка-ти → крякiт, рьякати → рьякiт, цмокати → цмокiт* і под. а в дериватах, утворених від усічених дієслівних основ на -ота- або -оті- за допомогою нульового суфікса, їхнє кінцеве фонемосполучення /іт/ є наслідком чергування /о/ у відкритому складі твірної дієслівної основи з /і/ в закритому складі новоутвореного іменника. Функціонування дериватів на -іт, очевидно, є результатом подвійної мотивації (*цокiт ← цокати, цокотати, цокотiти*) [3, с.179].

- "**ДО + ва**". За цією моделлю утворюються іменники від безпрефіксних основ недоконаного виду перехідних чи зворотних дієслів (битва, клятва, ловитва, молитва): – *Держись, – кажу, – куме, битва буде! (Остап Вишня); Довго тяглася гонитва, аж дикі нетрі та комиші сховали недобитків у своїй гуші (М.Коцюбинський).*

- "**ДО + иця**" (варіант "ДО + (о)виця"), у якій функціонують безпрефіксні основи недоконаного виду (ляпавиця, возовиця, косовиця): *Товпилися колгоспники, призначені нарядником на возовицю сіна (М.Шолохов).*

- "**ДО + я**", де твірними є в основному перехідні дієслова доконаного й недоконаного виду (видача, недодача, купля, торгівля, погоня): *Тепер у нас службовець – громадські свідомі людина, що своєю енергійною працею чимдуж намагається покласти й свою цеглину на будівлю світлого майбутнього (Остап Вишня); Потім і материна радість першої годівлі, коли лощачі маленькі вустонька ніжно за діжку тягнуть (Остап Вишня).*

- "**ДО + ота**", за якою похідні утворені від безпрефіксних дієслів недоконаного виду (турбота, ломота, дрімота, але: гризота – гризоти)

Коли аллах сотворив світ і закінчив свою **роботу**, на землі настала весна, і бруньки по деревах у земнім раю почали одна за одною розвиватися (Остап Вишня); Це були для нього справжні вихідні дні від домашньої **гризоти** (А.Хижняк), **але**: Його не гризе й сумління. Бо звір не має совісті, а бандит не знає **гризот** (Ю.Смолич);

- "**ДО + іж**", де наявні безпрефіксні основи недоконаного виду перехідних дієслів (платіж, крадіж) та неперехідних (свербіж, падіж): **Падіж** худоби викликає у населення паніку.

- "**ДО + Ø**", продуктивна та регулярна, у якій функціонують основи як перехідних (віджим, вивих, вар, перебіг), так і неперехідних (біг, хід, літ, відгук). Переважна більшість іменників утворена від префіксальних дієслів: *Далі із **зростом** чуприни зростає й той чи інший письменників світогляд, та чи інша його ідеологія, та чи інша платформа...* (Остап Вишня); *Та тільки тут веселий **галас** бою – **Розгоном** бур і божевіллям хвиль* (Є.Маланюк); *І сниться знов солодкий запах – ...Та дзвін козацької балади Під степового вітру **спів*** (Є.Маланюк); *У мене нема жодного **сумніву** в тому, що я народився на світ білий* (Остап Вишня).

- "**ДО + ш**", за якою утворено три іменники (виграш, програш, розіграш) від однокорінних префіксальних основ доконаного виду: *Аркадія Павловича оточили тісним кільцем. Йому пророкували **виграш*** (М.Хвильовий).

- "**ДО + ство**", де твірними є дієслівні основи лише недоконаного виду чи обох видів (здрство ← *здрити, здерти*) (убивство, катівство, насильство). На думку О.Пінчука, такого типу іменники не співвідносяться з основами лише доконаного виду [6, с. 72]: **Баловство** ніколи до добра не доводить (Номис).

- "**ДО + іль**" (варіант "ДО + ель") (заметіль, крутіть, погибель): *Ось яка **погибель** знаходить тих, котрі погані зуби мають* (Г.Сковорода); *Справді-таки: **погибель** із пшеничним хлібом та з цукром, та ще як на тебе пан не дивиться, – не така вже й страшна **погибель*** (Остап Вишня).

- "**ДО + исько**", у якій функціонують основи зворотних дієслів (збіговисько, зборисько).

Обмежено творять форми множини іменники, утворені за моделями:

- "**ДО + 'Ø**" (хіть, зависть, участь, але біль – болі, жаль – жалі, різь – різі): *Тільки в серці збиралась **ненависть** до Петра та **жаль** до Насті* (М.Коцюбинський), **але**: *Недомовлені гіркі **жалі** В рідній пісні почує я колись* (Леся Українка).

- **"ДО + ка"** (копка, рубка, підготовка, але: прополка – прополки): *В довгій вузькій вуличці возів, затовплений кіньми, волами, людьми, чути регіт, сварку, торгування; на возах, завалених лантухами, сіном, свіжою травою, свитками, голосно перегукуються молодіці, дівчата, невеликі хлопчики; на вигоні площі, підгукуючи, підпихаючи ліктем, хлопчики силкуються удати із себе Шмулів, буланих, кацапів тощо; коло річки, вибрикуючи похнюпившись, весело ржучи, товпляться коні, корови, воли (В.Винниченко); Ковалі вже й горна загасили, варку покинули, нехай хазяїн її кінчає (П.Панч), але: І сталевар чотири варки розлив з гарячого ковша (П.Воронько) – результат дії.*

- **"ДО + Ъа"** (хода, віра, догода, але: дія – дії, гра – ігри): *Сплітаю вірші з нервів паспа І жду кінця страшної гри (Є.Маланюк); І скерована вона виключно на шкоду людові (Остап Вишня); Що робити й як робити, щоб більше хліба придбати, щоб пошану від начальства заслужити (Остап Вишня); Він доводив нам, що його вдача вимагає якоїсь дії, а не сидіння в тюрмі (О.Досвітній), але: Герцен лишився непохитним у своїх діях (М.Рильський).*

Віддієслівні іменники опредметненої дії, утворені за моделлю **"ДО + ння, ття"**, творять форми множини більш вільно (відсіювання – відсіювань, пересилання – пересилань, домагання – домагань). Хай він це страждання пізнає! (О.Довженко); Говорили про куркулів, про заслання, про своє страждання на чужині, про голод, про смерть, про зради (О.Довженко) // Велику книгу можна написати про мої страждання! (О.Довженко); По верхів'ях дісових дерев ходив якийсь таємний шепіт, мов зітханья (М.Коцюбинський) // Так вийшовши з глухого степу, З зітхань страждальної землі, Вирізьблюю німий життєпис На дикім камені століть (Є.Маланюк). Варіантами моделі є **"ДО + ення"**: А друге – це повинно запобігти громадянській війні та забезпечити спокій під час ведення майбутніх переговорів між Італією та Південною Славією! (Остап Вишня) та **"ДО + іння"**: За спасіння душі ми й книгами, й карбованцями, і зерном, і салом, і хустками, й рушниками платили... (Остап Вишня). Проте ці дієслівні утворення досить часто функціонують лише в однині (знаття пор.: знання – знань – результат дії; запозичування пор.: запозичення – запозичень – результат дії). Така модель є найпродуктивнішою, оскільки похідні утворення максимально наближені до ядра словотвірної категорії опредметненої дії. За дослідженнями О.Ф.Пінчука, іменники такого типу мають у родовому відмінку множини нульову флексію (домагань, переслідувань), і лише іменники,

утворені за варіантами "ДО + ття", мають у родовому відмінку множини два варіанти закінчень (почуттів, але відкрить) [6, с. 160–161]. Ця закономірність не залежить від значення (процесуального чи результату дії).

Хоча для девербативів властива загальна тенденція потрапляти в розряд однинних, проте частина їх є множинними (*pluralia tantum*). До таких належать іменники, що означають багатократні чи тривалі процеси або дії, що складаються з кількох послідовних актів:

- **"ДО + Жи"** (миги, переговори, торги): *Лунали дружні голоси сусідів, Пересміхи, перегуки (М.Рильський); З своєї брички Тарас почув переговори візника і, мабуть, станційного доглядача (О.Іваненко); Побраталися (хлопці – О.П.) – і таємна крадіжка, схови та перехови, та нічні пропої накраденого стали їх товариською роботою... (Панас Мирний).*

- **"ДО + ки"** (вивідки, дрімки): *Сієм соньки, сієм дрімки, Сієм забудьки... Щоб тут люди не ходили, Щоб цю гору не будили (С.Васильченко); – І сорома тобі нема, – озвалась мати, – тато от-от духу пуститься, а тобі гульки в голові!.. (А.Свидницький).*

- **"ДО + ини"** (розглядини, хрестини): *Батько постеріг, чого Мелашка так пізно верталась з вулиці, і згодився на заручини (І.Нечуй-Левицький); Оце недавно, серденько моє, просили мене готувать обід аж у Дешки: у священика були хрестини (І.Нечуй-Левицький); То, про мене, посилай старостів і до Балашівни, а я з батьком поїду на розглядини та подивлюся і на твою милу, і на батька-матір (І. Нечуй-Левицький).*

- **"ДО + еньки"** (посиденьки, походеньки): *Мати всю важку роботу скидає на Мотрю, а сама тільки походеньки та посиденьки справляє (І.Нечуй-Левицький).*

Крім того, такі іменники можуть позначати стан (емоції, переживання):

- **"ДО + ощі"** (милощі, любощі, заздросці) *Там зачарують гіпнотичні кобри Під пестощі золототілих дів... (Є.Маланюк); Але торг проводиться повагом, не хапаючись, не передираючись один перед другим; торгуючись спокійно, поважно, де-не-де із смішком, із тонкою іронією, з коментаріями до товару; торгуються без видирання очей, без дикого запалу, без хитроців, але з тонким підходом (В.Винниченко).*

Причому віддієслівні іменники опредметненої дії *pluralia tantum* – це, як правило, назви дій, процесів чи станів, що виконуються не однією, а кількома особами (*гульки, відвідини, посиденьки, любощі*).

Отже, семантична близькість віддієслівних іменників опредметненої дії до дієслів і їх протиставленість решті віддієслівним іменникам, що належать до інших словотвірних категорій (означають конкретні назви речей та істот), зумовила і їх граматичні особливості, а саме: обмежене творення форм множини.

Література

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
2. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) // Мовознавство. – 1994. – №6. – С. 22–28.
3. Колібаба Л.М. Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів. – К.: Інститут української мови НАН України, 2005. – 349 с.
4. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. – Херсон: Айтлант, 2001. – 240 с.
5. Пінчук О.Ф. Віддієслівні іменники в сучасній українській мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1972. – 243 с.
6. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 35–82.

Ю.М.Топчій

Граматична адаптація субстантивних галліцизмів в українській мові (аспект родової маркованості)

Серед численних питань, пов'язаних із вивченням міжмовної взаємодії, питання власне лінгвістичні концентруються навколо проблем залучення, адаптації й подальшого функціонування запозичень у системі мови-реципієнта, якою в нашому випадку постає українська. Особливості освоєння іншомовних запозичень, зокрема галліцизмів, досліджували вітчизняні та зарубіжні лінгвісти, серед яких О.Г.Муромцева, М.А.Жовтобрюх, О.А.СТИшов, Ю.В.Цимбалюк, Г.С.Онуфрієнко, Л.П.Крисін, Д.С.Лотте, Л.В.Чурсіна, І.В.Бойчук, В.П.Сімонок, Д.В.Мазурик та ін. Процес адаптації, "вживляння" іншомовного слова до лексичної системи української мови має певні закономірності. Як зазначав О.О.Потебня, "кажучи а рiогi, всяке чужомовне слово на новому ґрунті мусить переродитися" [11, с. 173], врахування ж усіх аспектів "переродження" іншомовного слова утруднюється його